

Хіба ревуть воли, як ясла повні? (стислий виклад)

Панас Мирний

Частина 1

Глава 1, польова царівна

Опис Чіпки: "Дуже палкий погляд, бистрий як блискавка. Ним світилась якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хижою тугою...".

Чіпка пішов на поле дивитись на жнива й зустрів Галю: "Низенька, чорнява, завітчана польовими квітами... Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене вбрання, вона здавалася русалкою". Дівчина відразу розтопила вогонь у серці парубка.

Глава 2, двужон

До Пісок з Дону прибуває чоловік. Він видає себе за небожа Окуня і називається Остапом Хрущем. Через місяць він стає повноправним громадянином села Піски. Рік служить у жида. На виручені гроші наступного року купує землю й хату край села. Одружується з Мотрею Жуківною – негарною дівчиною, яку ніхто не хотів брати заміж. (в українській літературі Мотря – найтрагічніший образ жінки-матері). З ними в хаті живе мама Мотрі – баба Оришка. Живуть дуже бідно.

Через рік Остап змудився сидіти дома, і захотів піти на заробітки на Дон. Після його відходу, з Дону приходить бумага. Виявляється, що Остап – ніякий не Хрущ, а Притика. Він залишив у них (на Дону) жінку з трьома дітьми. Остапа погодили в москалі. Вже потім виявляється, що він не Хрущ і не Притика. Остап – кріпак пана Польського – Іван Вареник. Мотря виявляє, що вона вагітна. Жінка стає об'єктом пліток у селі. Коли народжується дитина, ніхто не хоче йти у свати до Мотрі. Подейкують, що вона народила чортеня. Батюшка охрестив дитину, найменував Нечипором (Чіпкою).

Глава 3, дитячі літа

Чіпка трохи підріс. Важке дитинство у хлопчика. Він іде на вулицю гуляти з однолітками. Проте діти знущаються над ним. Вони називають його "байстрюком", "виродком" через те, що в нього немає батька. Бабуся душі не чаїть в хлопчині, опікує його. Бабу Оришку онук любив і слухав. Маму Чіпка не любив через те, що вона його часто била і сварила. Одного разу баба Оришка залишила хліб на столі перед іконою. А сама пішла і сказала: "не їж, бо Бозя покарає, як побачить". Хлопчик виколов іконі очі, аби Бог не побачив і не покарав його.

Глава 4, жив-жив!

Мати відправляє Чіпку в найми до Бородає – наглядати за скотом. Ця робота не подобається хлопчику. Він її погано виконує. Хазяїн розізлився на хлопця й побив його. Чіпка мало не спалив хазяїну хату через це. Бородає виганяє хлопчину.

Наступної весни його віддають у найми до Діда Уласа. Чіпка працює підпасичем

разом з однолітком – Грицьком Чупруненком, який був не кращого роду ніж Нечипор. Дід Улас добре ставиться до хлопців. Робота їм подобається.

Глава 5, тайна-невтайна

Чіпчина сім'я потихеньку обзаводиться статками, виходить зі злиднів. Помирає баба Оришка – найдорожча людина для Чіпки. Чіпка не розуміє чому Бог покарав Оришку — таку добру й ласкаву бабусю. Хлопчик захворів пропасницею. З цього моменту вираз хижої туги не сходить з його обличчя.

Коли Чіпці було 17 літ, скасували кріпацтво. Разом з Грицьком хлопчик надрав горобенят, а після цього жорстоко повбивав їх. Дід Улас говорить, що Чіпка – такий же, як і його батько. Він розповідає правду про Чіпчиного батька — сироти, який служив у пана, де над ним знущалися і часто карали. В серці у Чіпки визріває ненависть до панів.

Глава 6, дознався

Діда Уласа забирають у двір. Чіпка покидає пасти овець і починає працювати коло землі. Дивуються люди. Який з нього хазяїн путній!

Чіпка йде в поле. Знову зустрічає Галю. Хлопець заграє до дівчини. Парубок щасливий.

Глава 7, хазяїн

Грицько теж кинув пасти овець та пішов весною з піщанами на заробітки. Косив Грицько траву цілу весну й ціле літо. Працював дуже наполегливо та заробив тільки сотню. Цього було мало і він вирішив зостатись. Восени пішов до Херсона працювати на кораблях, а зимою косив очерети. Наступної осені повернувся Грицько до Пісок уже багатим...

Купив величезний город з новою хатою. Люди почали поважати хлопця. Після повернення, парубок перемінився. Зазнався, почав тулитися до багатих. На голоту навіть не дивився. Почав було гордувати навіть своїм другом Чіпкою.

Грицько був видним женихом. Та закохався в просту дівчину – сироту Христю – моторну й робочу. Вони одружились. Зажили спокійним життям: ні лайки, ні сварки. Стали поважними хазяїнами, робочими, чесними. Були прикладом іншим.

Частина 2

Глава 8, січовик

Задовго до скасування кріпацтва в Пісках оселився колишній січовик Мирін Гудзь. Він дуже любив полювання. Та одного разу його самого вполювали... І не звір який, а Марина Зайцівна. Вони побрались. З того часу заржавіла січова рушниця... Став чоловік до плуга працювати. Народився син – Іван. Хотів Мирін зробити з нього справжнього воїна-січовика. Та не судилось. Підріс Івась, оженився на Мотрі. Зажили тихо та мирно. Народилось троє дітей: Максим, Василь та Онисько. Дід розказував онуку Максиму про Січ та давні чвари. Уподобав Максим дідові розповіді. Січова кров голосно заговорила у серці онука...

Глава 9, Піски в неволі

До Пісок прибуває генерал – пан Польський з жидом Лейбою. Піски опиняються в

панському ярмі. Зникає кудись Мирін Гудзь. Селяни піднімають бунт проти пана. Наступного разу генерал приїжджає вже з ротою москалів та придушує бунт. Повертається Мирін з бумагою, яка дарує волю всім козакам та їхнім родинам, що живуть у Пісках. Деякі селяни тікають. Інші залишаються і приймають неволю. Помирає старий Мирін Гудзь. Генераловий жид будує у селі шинок. Люди звикають до Лейби, а він звикає до людей. Проте шинок – це тільки початок...

Глава 10, пани польські

Біда, кажуть, не сама приходить, а з дітками... Через десять років після смерті генерала, до Пісок їде жити генеральша Віра Семенівна з синами – Степаном та Василем. Нова хазяйка зажадала побудувати для неї палац. Для цього було велено знести декілька хат та прийти всім селянам на будівництво. Зустрічали генеральшу з великим розмахом, усім селом. Зневажливо поставилась хазяйка до селян – не прийняла хліб-сіль. Тільки-но приїхавши, сини починають знущатись з піщанських хлопчиків, скубуть їх за волосся.

Втомлені безглуздими наказами та сваволею генеральші, піщани починають тікати з села. Через рік Віра Семенівна віддає синів у науку. До палацу з навчання повертаються дочки. Надумала генеральша видати їх заміж. Зачастили гості до палацу. Видали дочок заміж. Молодшу доньку Віра не любила. Зокрема за те, що вона вийшла заміж не за знатного чоловіка, а за якогось "Мазепу". Зосталась генеральша сама у великому будинку. Завела в палаці ціле кошаце царство. Якось горнична Мокрина ненароком задавила дверима кошеня, за що мусила привселюдно відбувати покарання з мертвим кошеням на шнурочку прив'язаним до шиї.

Тяжко піщанам. П'ять днів на тиждень ходять на панщину!

Довела до смерті генеральшу горнична Уляна (Бабуся Чіпки по татовій лінії) – весела, співуча дівчина, душа компанії.

З науки приїжджає старший син – Василь Семенович – добрий панич, любив поговорити й пошуткувати зі служанками. Полюбив горничну Уляну, проте мусив женитись на іншій. Розпустив кошаце царство.

Приїжджає молодший панич. Розпились селяни, розледачіли, почали з'являтися злодії.

Уляна одружилась з Петром Вареником. Через три місяці "послав Бог Петрові сина Івана" (Чіпчиного батька). Василь Семенович взяв його до себе в горниці. А й ледащо Уляни син, одна шкода з його!

Примітка: Справжнім батьком Івася був Василь Семенович (дідусь Чіпки), від якого останній і успадкував панські вади.

Глава 11, Махамед

Мотря та Іван (син січовика Миріна Гудзя) жили спокійним, трудолюбивим, чесним хліборобським життям. Такого життя бажали й своїм дітям: Максиму, Василю та Ониську. Найщиріше до роботи брався Максим. Та швидко йому те набридало. Все давай нове заняття! Ні настрахати його, ні заставити не можна. Таку неспокійну, запальну натуру успадкував він від діда-січовика.

Не боявся Максим нікого і нічого. Якось на хлопчика погнався здоровенний бугай. Та не злякався малий, пожбурих грудкою межи очі, а сам втік. Бугай, погнавшись за хлопчиком, розпорює черево об паркан і помирає. Максим тільки посміявся з того.

Виріс Максим: "Високого зросту, станкий, бравий, широкоплечий, як із заліза збитий..., ..співун-реготун, він був перший красень на селі". Він мав гострий язик та веселу, безбоязну натуру. Молодіж любила його та корилась йому. Прозвали люди Максима "Махамедом".

Стали жалітись люди на нього - шкоду, капості людям робить. Хотів батько одружити сина. Та той мало не побив тестя на вінчанні.

Розледачів, спився. Мучився з ним батько, не міг напоумити сина... Та й оддав у москалі. Спокійно стало в селі.

Померли старі батьки. Онисько з Василем не поділили батьківське добро, почали ворогувати. Розтратили майно на суди, збідніли... та й помирились.

Глава 12, у москалях

Погнали москалів аж у Московщину. Жили у брудних, смердючих казармах. Муштрували їх, били. Це здавалось гірше каторги. А Максимові - за іграшку. Одне тільки нудився від рутини. Став пити. Якось вночі пішов з іншими москалями в шинок. Повернулись п'яні під ранок. Максим узяв усю вину на себе. Після того став душею москалів. Поважали й шанували Махамеда.

Якось Максим разом з двома москалями попросились "на прокормлення".

Пішли до шинку. Побили шинкаря за те, що не давав їм горілки безкоштовно. Через тиждень вернулись у город із цілою купою грошей. Спочатку такі походи будили у душі Максима сум і острах. Та згодом він звик. Цілком оддався тій роботі. Незабаром став унтер офіцером.

Глава 13, Максим - старшим

Максим стає старшиною. Зіпсувало його те старшунство. Почав гордувати нижчими від себе, а найбільше - земляками. Бути старшиною було не до душі Максимові - ні поговорити з ким по душам, ні побитись. Починає освоювати граматику. Вивчив азбуку. Згодом надокучила йому та грамота. Хотілося гуляти, битися, воювати. Став дбати тільки про себе. Обзавівся повійницею.

1848 рік. Війна. Максим зі взводом пішов воювати. Кидався у саме пекло, рубався запекло. Оборонив знамено від ворога. За те його призначають фельдфебелем. Отримав відзнаку за оборону знамена. Закінчується війна.

Покинув Максим пити. Покинув і повію свою. Через його руки проходить багато грошей і добра. Постійно від того й собі якийсь шматочок урве. Назбирав багато грошей і одежі. Мріє про сім'ю.

Явдошка - дочка москаля Терьохи та Меланії - з дитинства жила безпритульним життям у злиднях. Батьки не піклувались про неї. Дитя привчилось красти. За що батьки хвалили й частували її горілкою. З роками Явдошка ставала хижішою й хижішою. Як стало їй п'ятнадцять років, увібралася в красу. Запримітив її якийсь офіцер. Прожила вона з ним пів року. Покрала все срібло й золото. Прогнав він її.

Незабаром знайшовся другий офіцер. Обікрала і його. Почала торгувати собою. Краса потихеньку почала спадати. Зустріла Максима. Хлопець одразу закохався в неї. Прожили десять років разом. Тільки те й робили, що пили та гуляли. Вряди-годи Максим бив Явдошку. Народилась у них донька – Галя. Вона вже навек зблизила батьків. Родителі вважали, що розкіш вбереже їхню дитину від лихої долі.

Знову війна. Максима забирають на фронт. Явдошка їде за ним. Вже він не кидається в пекло, береже себе. Поранив руку. Максим отримує "Чисту". Звільняється від служби і повертається в Піски з жінкою і дитиною. Оселились у батьківській хаті. Жили тихо й мирно. Торгували. Розбагатіли. Максим збудував собі велику хату на хуторі, подалі від села.

Частина 3

Глава 14, нема землі

Закінчились жнива. Чіпка йде у волость, де отримує новину про те, що якийсь чоловік прийшов з Дону і хоче одібрати Чіпчину землю, яку йому присудила громада. Відсудили у парубка землю... Він бере останні гроші і йде у город позиватись у суд, аби повернули землю. Зустрічається з Василем Порохом, який пише Чіпці "прошеніє" в суд. Хлопець перший раз пробує горілку. Вона йому сподобалась. Порох розповідає про своє важке життя і говорить, що нема правди у світі. У Чіпчинім серці прокинулась недовіра в правду...

Глава 15, з легкої руки

Наступного дня Чіпка прямує в суд. Він йде до секретаря Чижики – "сухого, перегнутого утрое діда з мишачим поглядом".

Панок пропонує "поправити" діло за п'ятдесят карбованців. В хлопця немає таких грошей... Обурившись, Чіпка гордо й швидко виходить з суду. Повертається до Пороха. Знову п'є з ним горілку. Напившись, парубок стає злим. Хлопець засинає. Порох обкрадає його.

Вночі Чіпка повертається в село. Відразу йде в шинок. Виявивши відсутність кисету з грішми, він пропиває свиту.

Чіпка каже Кабанцю, що тепер буде постійно пити, тому що "нігде немає правди... немає добра".

Люди дивувались, дивлячись на Чіпку – донедавна такого працювितого хазяїна. Під ранок, ледве стоячи на ногах, Чіпка повертається додому.

Мотря говорить синові, що не в землі щастя. Можна прожити й без неї, як вони колись і робили. Прохає сина кинути пити. Син не слухає матері.

П'яний Чіпка у всьому звинувачує людей, адже це вони у нього відібрали землю. Це вони змалечку ненавиділи його, не хотіли з ним гуляти, одхрещувались, за чортеня вважали. Це вони відібрали у нього батька...

Наступного дня парубок знову потяг у шинок, де й провів наступні два дні.

Глава 16, товариство

П'ючи та гуляючи, підібрав Чіпка собі товаришів щирих: Матню, Пацюка та Лушню. Всі були однакових літ.

Тимофій Лушня: "Широкоплечий балакучий панище, високий, бравий, з хорошим панським личиком, з чорними гарними усами і карими веселими очима". Мати народила його від старого пана. Із самого дитинства хлопчика постійно били нізащо. Тому, через декілька років, із слухняної та доброї дитини виріс справжній злодюга, який постійно крав і підставляв інших.

Петро Пацюк: "Худошавий, низький, мишастий. Такий і прудкий і говіркий, співучий, на селі – перший співака".

Матня: "Неповороткий, неохайний. Обличчя татарське, кругле, як гарбуз, голова велика. Не любив він ні співати, ні балакати. Все дудлив горілку, як воду".

Всі троє виросли у панських дворах. Всі троє стали п'яницями та волоцюгами. Цілими днями вони гуляли у шинку. Потім йшли до Чіпки висиплятись. Потихеньку пропивали його добро.

Мотря плакала, ганьбила свого сина. Аби хоч якось відірвати його від склянки, вона пожалілась на сина у волость. Чіпку посадили у "чорну". Братчики визволяють товариша. Намовляють його проти рідної матері. Хлопець біжить додому, вибиває вікна й двері, починає кричати й лаяти матір. Мотря плаче, забившись у куток. Вона боїться свого сина. Забравши мамину нову свиту зі скрині, Чіпка йде з товариством до шинку.

Жаль та досада давили серце матері. Тяжкою працею зароблене те добро. Мама йде жити до сусідки.

З легкої руки пропив Чіпка усе хазяйство. Братчики пропонують продати ще й стіжки жита – останнє, що залишилось у парубка. Та хлопець відмовляється продавати такою важкою працею зароблений хліб жидаві. Чіпка хоче продати цей хліб Грицькові – другові дитинства.

Глава 17, сповідь і спокута

Чіпка йде до Грицька та не застає його вдома.

Грицько працює вже декілька неділь у жида Оврама в пивниці. Повернувшись додому, він розповідає жінці Христі, що вночі невідомі обікрали жида.

Чіпка знову приходить. Він розповідає про своє важке життя. З болем згадує, яким чудовим було життя зовсім недавно. Чіпка сповідується подружжю. Винить у всьому людей, лиху долю. Каже, що нема на світі правди.

Хлопець пропонує купити у нього хліба. Та Грицько відмовляється. Тоді Чіпка віддає зерно задарма.

Христя розуміє Чіпку, адже до неї, як до сироти, люди нечесно поставились в дитинстві, відняли все її добро. Грицько не розуміє, чому жінка жаліє Чіпку – волоцюгу й п'яницю.

В неділю Грицько приїхав по зерно. Товариство допомагає погрузити вози. Та коли вони дізнаються, що Чіпка задарма віддав хліб, починають докоряти йому.

Грицько хоч і забрав хліб, проте зробив це заради власної вигоди. І свого ставлення до Чіпки не змінив. Він зверхньо ставиться до нього.

Глава 18, перший ступінь

Мотря оселилась у баби-пупорізки. Наймичкувала у людей. Боляче їй було

згадувати свого сина, як він її зневажив. Все плакала. "Краще б я тебе сину не зродила, або, зродивши, узяла за ноги та об пень головою..." – таке думалось іноді Мотрі.

Якось Чіпка п'яний біг по вулиці та ухопив маленьку дівчинку Парасю. Перелякав мало не на смерть дитину. Насилу відшептала баба.

Мотря просить у Господа власної смерті.

Пропив Чіпка все що мав. Нема грошей, в шинку не дають горілки. Згадує часом Галю, маму... Картає себе за те, що оступився.

Приходять товариші. Вони пропонують йому піти на злочин — украсти, аби на виручені гроші купити горілки. "Украсти?!" – Чіпку терзають докори сумління...

Молодики йдуть "на діло" до пана. Крадуть пшеницю. Чіпка наткнувся на сторожа, побив його до смерті. Зерно продали жидові.

Глава 19, слизька дорога

В селі почали говорити про крадіжку, про смерть сторожа. Підозри падають на Чіпку й товариство. Волосні приходять до Варениченка. Та підтверджень злочину не знаходять. Хлопця ведуть у волость.

Чіпку, Пацюка, Матню та Лушню закривають у "чорній". У в'язниці у компанії виникає задум: як тільки їх випустять – обікрасти голову й писаря.

Кожного кликали на допит. Та всі четверо в один голос: "Знать – не знаєм, чуть – не чули". Через тиждень їх відпускають на волю.

Наступного дня новина: "Невідомі увірвались уночі до голови та забрали багато грошей". Ще через день: "Пограбовано писаря". Знову підозри на Чіпчине товариство.

Після Чіпчиної спокути в хаті Грицька (див. главу 17), Христя зовсім перемінилась. Слова Чіпки глибоко запали їй в душу. Засумувала Христя. Як не намагався Грицько її тільки розрадити... Після звістки про злочини, сум її став ще більше діяти.

Глава 20, на волі

Настала довгоочікувана воля. Проте пани змусили селян працювати на себе ще 2 роки.

На носі Різдво. Всі селяни заклопотані. Чіпка і Компанія як завжди байдикують. Хата гола, без вікон, їсти нема чого. Одне тільки – горілка з дня у день. Противно було Чіпці таке безпутство.

Селяни збираються у пана, аби отримати плату за ті два роки, які вони працювали у нього після отримання волі. Пан Василь Семенович розлютився. Він їде до станового Ларченка, аби той утихомирив бунт селян. Ларченко їде в Піски з ротою москалів. Збирає піщанську громаду. Починається сварка. Між москалями та кріпаками здійснюється колотнеча. Дід Улас падає в натовпі. Ледве живого його витягують. Чіпка те побачив, розлютився, закипіла душа. Почав закликати товариство та Грицька ставати на оборону. Грицько заховався в чийсь городі; Матня, Пацюк, Лушня накивали п'ятами, злякавшись. Чіпка боронить діда Уласа. Хлопця хапають і довго б'ють. Та не крикнув Чіпка, не застогнав навіть! Тільки затаїв злість велику у серці. Чіпка нарешті зрозумів хто такі його "вірні" друзі – волоцюги, боягузи, п'яниці та нахлібники.

Глава 21, сон у руку

Чіпка ліг спати, йому сниться: темна ніч, чорніють панські комори, двір, три силуети несуть кудись мішки. Зовсім поруч: два чоловіки серед двору борюкаються. Той, що знизу тяжко стогне, ледве дише, з рота у нього тече кров. Верхній гамселиє його кулаками, мов лютий звір. Придивляється Варениченко: "Це ж я!". Чіпка різко прокидається.

Згодом сниться другий сон: темна ніч. Кругом нього п'яні чоловіки, жінки. Вони сміються, танцюють. Сниться мама Мотря та дід Улас – світлі образи. З темряви виходять темні постаті – пан з писарем, перегнутим утрое. Вони підходять до людей, починають кусати їх. Писар з паном впиваються в горло якомусь п'яниці і починають пити з нього кров. Навкруги здійснюється лемент. Зі світлого неба спускається Галя. Показуючи на сторожа, вона питає "Що то ти наробив? Чіпко, ти вбив невинну людину!" Вона докоряє йому. Чіпка проганяє її від себе.

Галя називає панів ситими п'явками, які, насмоктавшись людської крові, тихомирно доживали віку. Пограбувавши пана, Чіпка видавив з п'явки всю кров людську й тепер люди знову будуть страждати, бо панам-п'явкам потрібна КРОВ! Галя винить Чіпку.

Все навкруги починає горіти. Та горить не вогнем, а кров'ю.

Чіпка з жахом прокидається. Він плаче і починає молитись Богу.

Матня й Пацюк, послали Тимофія Лушню в розвідку – подивитись як там Чіпка. Братчик приходить і застає Варениченка, як той молиться, починає з нього сміятись. Чіпка розізлився, взяв макогона, біжить за Тимофієм, погрожуючи вбити за те, що той зрадив його, не допоміг боронитися від москалів. Лушня відбріхується. Каже що не тікав, а пішов по підмогу, і його з товаришами, буцім то, було жорстоко побито і кинуто в "чорну". Чіпка повірив йому.

Варениченко вирішує почати нове життя: кинути пити, вдень працювати. А вночі... карати всіх, хто дере з простого люду! Як він сам каже: "Нехай ніч покаже, де моє, а де – твоє!".

Глава 22, наука не йде до Бука

Сусідка розповідає Мотрі, що Чіпку побили. У матері починає боліти серце, коли вона це чує.

Матня, Лушня та Пацюк згодились на Чіпчину пропозицію. Всі троє найнялись до жида у винницю.

Чіпка приходить до баби, де живе його мати. Хлопець розкаюється, просить у матері пробачення, просить повернутись назад додому. Мотря починає ганьбити його. Та все ж вона жаліє сина та згоджується на його пропозицію. Зважаючи на плачевний стан їхньої хати (вибиті вікна, гнила стеля), вирішують, хай Мотря перезимує ще у баби, а Чіпка тим часом заробить грошей та полагодиє хату, а навесні забере маму додому.

Чіпка йде працювати у тік до німця – молотити хліб. Хазяїн хвалить парубка. Такий робітник працьовитий з його! Золоті руки!

Настала весна (пройшло два роки з оголошення волі). Мотря перебралась до сина.

День у день Чіпка з матір'ю пораються коло дому. До Пасхи вже й хату полагодили; огорожу поставили, ворота.

Повеселішала і, наче, помолодшала Мотря, як у свою хату перебралась. Завели хазяйство. Хвалиться мати людям своїм сином: "Бач, на стежку добру став, вже не відступить з неї...".

Яке життя, таке й товариство. Почав Чіпка знову з Чупруненками дружити. Христя народила сина – Василька. Мотря починає приятелювати з нею, іноді доглядає за її дитиною, коли Христя зайнята.

Старанно й наполегливо працював Чіпка всю весну, літо й осінь.

Мотря хоче оженити Чіпку. Та він і слухати нічого не хоче про інших дівчат... В серці в нього одна-єдина – Галя.

Став Чіпка часто пропадати на цілу ніч... Мати думає, що він ходить кудись гуляти до дівчат, та й не питає про те сина. А кругом Пісок тільки й чутки про лихі справи: пограбовано писаря, бито пана, покалічено жида.

Частина 4

Глава 23, невзначай свої

Темна ніч. Чіпка пішов на зустріч із розбійниками (серед яких Матня, Лушня, Пацюк, москаль Максим, та ще п'ятеро невідомих). Посідали на вози та поїхали "в гості" до жида Гершка.

Вранці вертаються вози зі здобиччю й зупиняються на хуторі у москаля Максима Гудзя. Чіпку хвалять товариші за його силу, безстрашність і міць. Вирішують назначити його отаманом.

Товариство сідає з дороги за стіл. Галя (дочка Максима) накриває на стіл. Вона впізнала й привітала Чіпку. Хлопець на сьомому небі від щастя.

Випивши горілки, хазяїн розповідає про те, як Чіпка врятував його сьогодні вночі від сторожа "з ведмежими ручищами і сталеною хваткою".

Після вечері всі лягають спати. Чіпка не може заснути. Йде надвір покурити люльку. Натикається в сінях на Галю. Говорять. Галя питає, чому хлопець не приходив на поле. Обіймаються. Цілуються...

Настав ранок. Розбійники прокидаються, снідають і похмеляються. Після сніданку всі йдуть додому. Відійшовши від дому москаля, Чіпка згадує, що забув кисет з тютюном. Повертається по нього. Галя повертає йому кисет, а в середині – тютюну немає, тільки ще один кисет, красиво вишитий дівочою рукою: подарунок Галі.

Глава 24, розбишацька дочка

Цілу неділю лили дощі. Мотря умовляє Чіпку одружитись – і сину допомога буде по господарству, і їй на старість внуків поняньчити. Та парубок відмовляється. Каже, що нема по йому дівчат на селі.

Хлопець йде на хутір до москаля Гудзя. Батьки Мирін та Явдоха поїхали на ярмарок. Чіпка застає Галю саму вдома. Дівчина сама не своя – чимось дуже засмучена... Хлопець дізнається, що батьки посватали її за нелюбом – москалем Сидором.

Чіпка пропонує Галі руку й серце. Дівчина погоджується. Проте треба ще вмовити батьків та якось домовитись із Сидором. Чіпка пропонує вбити москаля. Галя відмовляє його.

Дівчині остогиділо розбишацьке життя. Хоча й живуть заможнo, та все ж, – її батьки злодії, а сама вона одягнута у все крадене. Дівчина не хоче мати ще й чоловіка-розбійника. Галя прагне простого, чесного й щасливого життя.

Вона умовляє коханого кинути розбійництво й грабунки. Дівчина каже: "Ти прийдеш уночі з побоїща, ляжеш коло жінки, та тими руками, що людей давили будеш мене пригортати?!" Галя гаряче цілує його й благає: "Покинь, Чіпко, те життя нечесне!".

Глава 25, козак – не без щастя, дівка – не без долі

Чіпка приходить до Лушні на винницю вивідати, де живе москаль Сидір. Потім хлопець випадково зустрічається з москалем біля шинку. Варениченко умовляє солдата не губити дівочої душі. Розповідає про свої стосунки з Галею. Пропонує гроші, виставляє могорич. Сидір погоджується.

Під ранок, п'яний і щасливий, Чіпка повертається додому. Хлопець радий, що домовився з москалем і Галя тепер буде його.

Галя вмовляє Явдоху не віддавати її за нелюба. Мати жаліє доньку. Разом жінки благають у батька скасувати одруження. Максим і сам на власній шкурі знає, що таке життя москаля. Тому він розуміє доньку і погоджується з нею. Проте треба ще якось від Сидора відскіпатись. Якраз приходить москаль і сам каже, що не може одружитись на Галі, бо йде у похід.

Батьки поїхали у Гетьманське. Галя виглядає свого коханого. Приходить Чіпка. Вони обіймаються, говорять. Обоє щасливі.

На radoшах Чіпка повертається додому. Син говорить матері, що незабаром візьме собі жінку. Розповідає Мотрі про Галю. Мати не хоче аби син одружувався на багатшій, проте благословляє сина.

Чіпка йде до Грицька й Христі. Просить друга бути старостою. Грицько погоджується.

Чіпка з веселими думками лягає спати. Він уявляє якою Галя буде чудовою хазяйкою. Хлопець задумує після одруження звести нову хату – більшу, світлішу. Мотря лягає з сумними думками. Вона думає, що Галя буде ледачою жінкою, яка сама нічого не вміє і буде постійно дорікати чоловікові.

Глава 26, на своїм добрі

У суботу заслав Чіпка старостів до Максима. Наступного дня приїхали й Максим з Явдохою на оглядини. Максим знав за кого видає доньку, тому не дерла йому очі убога Чіпчина хата та бідно зодягнена мати. Та вразило таке убозтво горду пиху Явдохину. Не вподобала і Мотря Явдошки.

Як тільки побачила Мотря свою невістку – чорні думки вмиль зникли. Мотря обіймала її, як рідну доньку. А Галя й собі обіймала її, як рідну матір.

Повінчали молодят. Справили гучне весілля. Наробила шкоди та гулянка –

поламаний тин, ворота; вибиті шибки у вікнах. Швидко те полагодив Чіпка.

Багато добра й худоби навезла з собою Галя. Дівчина виявилась працювита – всьому лад дає: де тільки рука її доторкалась – все те з хмурого, сумного вमितь прояснялось, біліло, ніби усміхалось. Мотря тепер у всьому новому ходила. Діждалась мати на старість щастя й поваги. Чіпка, дивлячись як трудиться його жінка, пропонує взяти наймичку. Галя категорично відмовляється. Подружжя живе щасливо.

Грицькові заздрісно було, що Чіпка вमितь багатий став. Дивувались люди: "І як таки за такого ланця вийшла така багачка, як Галя?". Уникав тепер Чіпка своїх давніх братчиків. Нерадо тепер з ним зустрічався. Все з Грицьком товаришував. А Галя з Христею стали мов сестри рідні.

У Чупруненків народилась друга дитина. Взяли Галю за куму. Жінка голубить хрещеника, як рідну дитину. Христя бачить чого Галі треба і чого їй Бог не дає...

Минає зима. Найняв Чіпка майстрів і побудував невеличкий будинок – здійснив свою давню мрію. Перестав хліба робити, став по ярмарках їздити: полотна купувати та перепродавати.

Глава 27, новий вік

Помирає Василь Семенович Польський. Зі смертю старого владики постало питання: "Кого тепер у предводителі?".

Серед людей Чіпка – не останній чоловік. Люди стали його поважати, бо іноді він ставив комусь і в поміч. "Нема чоловіка добрішого, як у нас Чіпка!" – хваляться односельчани. Став Варениченко відомий на увесь повіт.

До Чіпки приїжджає становий Дмитренко. Він розповідає, що привіз у село земство (указ).

На ранок біля волості збирається громада. Приїхав становий, зачитав указ, в якому йдеться про те, що буде створено управу і туди потрібно буде вибирати гласних. Дмитренко заборонив "сіре мужичня" у гласні "перти", радив панів, які "усе знають і все, що треба зроблять". Чіпка каже, що досить панам верховодити, до влади потрібно хазяїна, який подбає про інших селян.

Люди дослухаються до Чіпчиної думки. Варениченко хоче стати гласним, аби боротись за правду.

Глава 28, старе та поновлене

Почались жнива. Кожна хвилина дорога селянину, а тут новина — треба у гласні їхати. До Гетьманського поз'їжджалось багато панів, старшин, гласних та селян. Приїхав і Чіпка.

Почались вибори. Спочатку повибирали панів багато, а потім раптово люди вибрали... Чіпку. Став Нечипор Іванович не тільки гласним, а ще й членом в управі.

Радів чоловік, що заробив людську повагу й пошану. Чіпка лагодився громаді служити – добро робити людям. Та вийшло так, що знайшовши шану, загубив він спокій та долю...

Козацька старшина скося дивилась на Чіпку. Голова управи Шавкун із себе вилазив, аби найти спосіб витурити Варениченка з управи. Звернувся Шавкун до

Чижики - секретаря в суді. Разом вони знаходять "Дело об покраже пшеницы в коморах помещика надворного советника Василия Семеновича Польского й о прибиении сторожа".

До Чіпки приїздить становий Дмитренко - розказує про діло, яке Шавкун задумав. Він радить Чіпці самому тікати з управи. Чоловік відмовляється йти у відставку.

Через день приходить від губернатора бумага: "устранить гласного Варениченка по неблагонадежности". Як грім на голову, упала ця звістка на Чіпку. Поїхав обурений чоловік до Пороха. Розказав про все: як нечесно вибори проходили, як селян принижували. Написав Порох йому жалобу. Віднесли на пошту.

Через тиждень предводителю управи приходить лист від губернатора. На предводителя Шавкуна й усю управу відкрили слідство. Пани обурені, вони наймають чиновника і пишуть бумагу у відповідь.

На Чіпчину жалобу послали відмову. Пани радіють перемозі.

Повернувся Чіпка з Гетьманського геть засмученим. А тут ще й новина. Занедужав тесть. Кажуть, поїхав Максим на ярмарок, а привезли - ледве дише. Ще кажуть, що на Красногорку напали розбишаки - сторожі ледве відбили. Чіпка відразу зрозумів, звідки вітер дише...

Варениченку важко на душі. "Чому його, справедливого захисника простих людей "виперли" з управи? Чому неправда перемагає?!". Чіпка каже матері: "Ніколи не було тої правди... ніколи й не буде!".

Чіпка їде до тестя. Максим в страшенній агонії помирає у нього на очах. Чіпка порівнює його смерть із смертю баби Оришки. Там - тихо, наче засипаючи, впокоювалась добра душа. Тут - з пекельними муками покидала вона землю.

Як zostались пани самі в управі - повидавали законів: той в кого землі багато - податок платить малий. А той в кого землі мало - з нього дери великий.

Як почув те Чіпка, розізлився дуже. Затаїв злі помисли у собі. Галя плаче. За тою управою чоловік геть і забув про неї. "Кинь ту управу" - благають і мати й дружина.

Глава 29, лихо не мовчить

Після смерті Максима, Явдошка побоялась сама жити на хуторі. Спродала все добро і перебралась до дітей. Разом з нею зайшло нове лихо в Чіпчину хату.

Дві матері не помирились відразу. Явдоха, тільки-но поселившись, почала верховодити, все на свій лад перевертати. Знущалась із Мотрі, докоряла їй. Мовчала мати Чіпки.... А потім не витримала і почалось - що не день - то лайка та колотнеча в домі.

Боляче Галі на те дивитись. Та вона, як дитина, тягла материну річ. А Чіпка держався жінки, а за нею - й тещі. Довелось Мотрі таке життя, що хоч тікай з дому!

Такі бучі ще більше отруювали й без того отруєне серце Чіпки. Остогиділо таке життя Чіпці.

Почали навідуватись давні товариші. Знову почалось пияцтво. Явдошка любила також гулянки і допомагала в цьому Чіпці. Став чоловік знову на криву стежку. Вип'ють, погуляють... та й з двору. А ранком везуть повні вози всякого добра. Мотря

докоряє синові. Хижішим ставав Чіпка...

Перше "карав" тільки панів а тепер і на брата свого перейшов - заможного козака.

Важке було таке життя для матері - прохала одного у Бога - смерті своєї.

Так вийшло, що Явдошка померла першою. Справили поминки. Щедро давав Чіпка старцям і грошей, і хліба. Наступного дня пропав кудись Чіпка. Приїхав уночі з повним возом всякої-всячини краденої... Мотря проклинала долю за таку "прокляту" дитину. Лушня підмовляє Чіпку проти матері, каже, буцім то це вона струїла Явдошку...

Глава 30, так оце та правда?!

Лютя зима. Чіпка нудиться вдома. До нього приходять братчики і ще семеро невідомих. Лагодяться йти на хутір до Хоменка. Проте є проблема - в Хоменка три сини, мов кати. Та й сам він сильний, як ведмідь. Москаль Сидір показує вирішення проблеми - рушницю.

Вирушають у дорогу. Пізно вночі ватага повертається. На кожному - сліди свіжої крові... Розбійники палять одержу, аби позбутись доказів. Мотря всю ніч тихо ридає, розуміючи що її син - вбивця...

Рано-вранці чути крик малої дитини: "Ряту-у-уйте!" Мотря вибігає на двір. Бачить десятирічну дівчинку в одній сорочці, об'юшеній кров'ю. Ця дитина - єдина, хто вцілів після різни на Хоменковому хуторі...

Мотря біжить у волость. Волосні обступили хату: всіх пов'язали...

На крик прокидається Галя. Біжить на двір. Перед нею стоїть Чіпка зі зв'язаними руками, а ще далі - мала дівчинка вся в крові. Як угледіла Галя об'юшену кров'ю сорочку на дитині, несамовито кричить до Чіпки: "Так оце та правда?! Оце вона!!!".

Галя заливається божевільним сміхом. Невдовзі Христя знайде її повішеною...

Чутка про те, що Чіпка вирізав цілу сім'ю швидко поширилась округою...

Осінь, рік потому.

Через Піски проходить дорога у Сибір. На каторгу, оточені озброєними москалями, йде ватага арештантів, скованих по руках і ногах. То був Чіпка з товариством...

Збіглось усе село подивитись. Плакали люди, хтось обіймав своїх безталанних братів, мужів. Плакали й розбійники. Один тільки Чіпка мовчки стояв, потупивши очі додолу. Ніхто не прощався з ним...

Грицько забрав Мотрю до себе - доживати віку. Чіпчину хату опечатали. Похмуро дивилась вона на шлях. Діти боялись туди ходити. Через декілька років її викупить жид Гершко та зробить там шинок.

Біля Хоменкового хутора насипана висока могила, на ній стоїть великий хрест. Під ним тліє вісім безневинних душ, загублених в одну ніч страшним чоловіком...